

STANISLAVAS DUBAUSKAS

Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės katedra, Universiteto 3, 2734 Vilnius, Lietuva

VACLOVAS BIRŽIŠKA – LIETUVIŲ BIBLIOTEKININKYSTĖS TERMINIJOS PRADININKAS

Tema “Vaclovas Biržiška ir lietuvių bibliotekininkystės terminija” yra nauja, nes V. Biržiškos skaitymuose jau buvo kalbėta apie bibliotekininkystės sąvokas kai kuriuose jo darbuose (Nijolė Bliūdžiuvienė), taip pat apie V. Biržiškos vartotus katalogavimo terminus (Danutė Kastanauskaitė), tačiau mano pasirinktas aspektas nebuvo nagrinėtas. Šio pranešimo tikslas – išryškinti V. Biržiškos nuopelnus kuriant lietuviškosios bibliotekininkystės terminijos pamatus.

Bet kurį darbą kažkas turi pradėti daryti. Lietuvių bibliotekininkystės terminų kūrimo, jų norminimo pradininkas buvo V. Biržiška, 1918 metais Voroneže išleidęs knygelę “Apie knygas ir knygynėlius”. Šios knygelės pasirodymas tapo svarbiu įvykiu lietuvių bibliotekininkystėje, nes iki tol bent kiek didesnės apimties publikuotų darbų, skirtų bibliotekų tvarkymui, lietuvių kalba nebuvo paskelbta. Pats V. Biržiška rašė: “Kiek žinau, apie knygynų ir suaugusių lavinimo dalykus lietuvių kalboj tik paties autoriaus kadais buvo patalpinta pora straipsnių “Vilniaus žiniose” ir “Giedros” Kalendoriuj – apart to, nieko kito, nelaimei, tuom klausimu neužsiimta”¹. Iš tikrųjų iki 1918 metų jau buvo išspausdinti lietuvių kalba keli nedideli straipsneliai apie bibliotekas, jų uždavinius, paskirtį, tinklų tvarkybą. Jų V. Biržiška galėjo ir nežinoti. Tai A. Rimkaus straipsnis “Steikim knygynus ir skaityklas prie valsčių”, išspausdintas “Lietuvos ūkininke” 1910 metų vasario 10 (23) dieną, I. Levano straipsnis “Kokie knygynai mums reikalingi”, pasirodęs “Lietuvos žiniose” 1910 metų balandžio 14 (27) dieną J. Dagilio slapyvardžiu, ir kt. Pats V. Biržiška jau buvo paskelbęs straipsnį bibliotekų tvarkybos klausimais “Kaip sutaisyti ir tvarkyti liaudies knygyną”², kuriame pavartojo per 20 lietuviškų bibliotekininkystės terminų, vėliau pasitaikiusių ir knygelėje “Apie knygas ir knygynėlius”. Tačiau tai buvo nedideli darbai, neturėję bent kiek didesnio poveikio lietuvių bibliotekininkystės terminijai.

Minėtos V. Biržiškos knygelės pasirodymas sutapo su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Lietuvių inteligentai, išsiblaškę po visą pasaulį, stengėsi padėti Lietuvai kaip kas galėjo. V. Biržiška buvo iš tų, kuris labai siejojosi dėl Lietuvos kultūros nuosmukio, vienas pirmųjų ėmėsi konkrečių pagalbos darbų. Suvokdamas

¹ [Biržiška V.]. Kaip sutaisyti ir tvarkyti liaudies knygynus // Vilniaus žinios. 1908. Bal. 19 (geg. 2). P. 4. Parašas: Raginis.

² Ten pat.

knygos, bibliotekų reikšmę visuomenės švietimui ir lavini-muisi, dar būdamas užsienyje, pabandė ištiesti ranką savo knygele “Apie knygas ir knygynėlius”. Joje jis rašė: “Leisdamas šitą brošiūrą turiu pasistatęs labai siaurą tikslą – užinteresuoti kiek galima skaitytojus knygynų ir knygų dalykais”³. Nors jis knygelę adresuoja skaitytojui, manydamas, kad “knygyninkui-praktikui čionai paduotuoji medžiaga mažai tegalės žinių suteikti”, bet iš tikrųjų joje yra naudingų rekomendacijų ir bibliotekininkui, kaip tvarkyti nedideles bibliotekas.

Tuo laikotarpiu V. Biržiška jau turėjo sukaukęs pakankamai informacijos apie bibliotekas, knygas, įgijęs praktinių jų tvarkymo įgūdžių. Bibliotekininko karjerą jis pradėjo dar besimokydamas 1-ojoje Šiaulių gimnazijoje, kai 1901 metais klasė jį išrinko vadovėlių bibliotekos bibliotekininku. Besimokydamas Petrapilio universitete (1903–1909 m.), priklausė slaptai lietuvių studentų draugijai ir kurį laiką tvarkė jos biblioteką. V. Biržiška taip pat yra dirbęs “Rūtos” draugijos, Lietuvių mokslo draugijos bibliotekose (1910–1911 m.), Šiaulių visuomeninėje bibliotekoje, Šiaulių ekonomikos archyve (1910–1914 m.). Po Pirmojo pasaulinio karo, dirbdamas Maskvoje Lietuvos reikalų komisariato archyvų vedėju, bendravo su Rusijos žymiaisiais bibliotekininkais, lankė ten įtamčius bibliotekininkų kursus. Akivaizdu, kad jam, kaip bibliotekininkui, darė įtaką žymi rusų bibliotekininkė L. B. Chavkina, nes dalį informacijos apie bibliotekų tvarkymą V. Biržiška yra paėmęs iš jos darbų “Bibliotekos, jų organizacija ir technika” (“Biblioteki, ich organizacija i technika”, 1904 m.) ir “Vadovas nedidelėms bibliotekoms” (“Rukovodstvo dlia nebolšich bibliotek”, 1911 m.).

Rašydamas knygelę, V. Biržiška turėjo sukurti daug iki tol lietuvių kalba nevertotų bibliotekininkystės sąvokų terminų. Terminų norminimui galėjo daryti įtaką kitose kalbose vartojami bibliotekininkystės terminai, pirmiausia rusų ir vokiečių. Vokietijoje, Rusijoje jau tuo metu buvo gausu literatūros apie bibliotekas ir jų tvarkymą, daugelis bibliotekininkystės sąvokų terminų jau buvo nusistovėję, sunorminti. Iš V. Biržiškos darbo teksto galima susidaryti nuomonę, kad autorius gerai žinojo užsienio šalių bibliotekų tvarkymo patirtį, o kartu ir literatūrą apie tai, nors knygelėje ji nenurodoma. Ta literatūra, joje naudoti sąvokų aprašymai galėjo būti lietuvių bibliotekininkystės terminijos ištakos, nes, kaip matysime vėliau, daliai pasiūlytų sąvokų terminų darė įtaką kitos kalbos.

Iš viso V. Biržiška savo knygelėje pavartojo per 40 lietuviškų bibliotekininkystės terminų. Įdomesnius terminus paminėsime.

Bibliotekų fondų terminai: “knygų inventorius”, “inventoriaus knyga”, “inventoriaus numeris”, “sisteringas knygyno papildymas”, “knygyno atnaujinimas”, “knygų parinkimas”, “knygų sustatymas”, “knygų aptaisymas” (turėta mintyje knygų apipavidalinimas), “knygų vokelis” ir kt.

Katalogavimo terminai: “sistematis katalogas” (sisteminis katalogas), “spausdintas katalogas”, “albuminio pavidalo katalogas”, “sąrašas katalogas”, “knygų

³ Biržiška V. Apie knygas ir knygynėlius. Voronežas, 1918. P. 4.

sąrašas”, „autoriškos lentelės” (autorinės lentelės), „ženklelis sistemačio katalogo” (sisteminio katalogo indeksas, knygos šifras) ir kt.

Taip pat pavartoti terminai „skaitytojas”, „knygų išdavimo technika” ir kt.

Aptarti visų minėtų terminų neturime galimybių. Detaliau apsistosime tik ties kai kuriais svarbesniais, vadinamais „baziniais” V. Biržiškos vartotų sąvokų terminais.

Pagrindinę vietą užima terminas „knygnas” ir jo rūšiniai dariniai, vartojami bibliotekos prasme. Knygnas autoriaus suprantamas ir aprašomas kaip „knygų rinkinys”, o knygos pasiekia tikslą, „jei tie knygnai bus gerai sutvarkyti ir gerai vedami, ir tokiu būdu visiems prieinami (...) knygnu jis virs tuomet, – rašoma toliau, – jei bus tinkamai sutvarkytas, jei knygnu vedėjo bus padaryta visa, kad priartinti knygną prie skaitytojų, palengvinti naudojimąsi knygų turta”⁴.

Taigi V. Biržiška pasirenka bazinį bibliotekinišką terminą „knygnas”, o ne „biblioteka”. Šiam pasirinkimui galėjo daryti įtaką knygotyros terminas „knyga”. Terminas „knygnas” bibliotekos prasme kurį laiką buvo įsitvirtinęs ir lietuvių bibliotekiniškose literatūroje, knygnais buvo pavadintos kai kurios Lietuvos bibliotekos (pvz., Centralinis valstybės knygnas). Vėlesniais metais knygų, spaudinių viešojo naudojimo įstaigas nutarta vadinti iš graikų kalbos kilusiu žodžiu „biblioteka”. Šiandien sunku nustatyti, kaip V. Biržiška tuo metu suprato šį terminą, nes jo aprašymo nepateikia. Jis to daryti ir neprivalėjo, nes tai terminologijos žodynų bei enciklopedijų uždavinys. Pokario metais termino „knygnas” atsisakė, nes „Lietuvių enciklopedijoje” (Bostono enciklopedijoje) jau vartojo terminą „biblioteka”, o apie knygną rašė štai ką: „Lietuvoje bibliotekos termino vietoje ilgai buvo vartojamas žodis Knygnas – knygų rinkinys, atitinkąs tą bibliotekos raidos stadiją, kada terūpėjo knygas rinkti į vieną vietą, nesirūpinant kam tie rinkiniai skiriami. Dabartinėse bibliotekose knygnas kitur vadinamas magazinu, tesudaro organinę bibliotekos dalį, be kurios negali būti jokios bibliotekos, bet kuri neapėpia viso bibliotekos turinio”⁵. Šiandien turbūt galime tik konstatuoti, kad V. Biržiškos vartotas terminas „knygnas” yra neprastesnis negu „biblioteka”. Jis net lietuviškesnis. Terminas „biblioteka” juk savo tiesiogine leksikos prasme taip pat neatspindi bibliotekų veiklos, paskirties esmės (biblioteka – knygų saugykla). Bet pasirinkimas padarytas ir čia jau nieko nebepakeisi.

V. Biržiška knygelėje mini įvairias knygnų rūšis. Sugrupavę juos pagal įvairius požymius, gavome ne tik pasiūlytų vartoti knygnų rūšių pavadinimus, bet ir įdomią jų klasifikacinę schemą.

1. Teritorinis požymis:

„apskričio knygnas” (apskritis biblioteka) – rūpinasi „platinimu savo knygų tarp apskričio gyventojų”;

⁴ Ten pat, p. 12, 29.

⁵ Biržiška V. Aleksandrynas / Lituaniškos in-tas, JAV. T. 2. XVIII–XIX a. Čikaga, 1963. P. 479.

“rajoninis knygynas” (rajonų biblioteka) – “Jei centrinių knygynų apskritys labai didelės, – rašo V. Biržiška, – tai rajoniniai knygynai kiek rečiau steigiami, užtat gi kiekvienas rajoninis knygynas turi visą eilę tankiai išmėtytų skyrių”⁶;

“miesto knygynas” (miesto biblioteka);

“parapijinis knygynėlis” (parapijos biblioteka).

2. Priklausomumo požymis:

“universiteto knygynas” (universiteto biblioteka);

“vienuolyno knygynas” (vienuolyno knygynas).

3. Paskirties požymis:

“liaudies knygynas” (terminas istorinis) – “Europoj daug kur ir dabar daromas skirtumas tarp “liaudies” knygynų, skiriamųjų liaudžiai, su tyčia parengtomis knygomis, ir bendrųjų knygynų, skiriamųjų turtingesniems sluoksniams, kur liaudis visokiais būdais nėra prileidžiama”⁷ arba “Lietuvoj, kuomet tam tikra “Lietuviškųjų knygynėlių draugija” – iki šiol vienintelė Lietuvos įstaiga, kuri rūpinosi liaudies knygynėlių steigimu – buvo paleidusi daugiausiai po Lietuvos kaimus kelias dešimtis knygynėlių, parinktų iš geriausiųjų tais laikais knygūčių lietuvių kalboj”⁸;

“tautinis knygynas” (terminas greičiausiai istorinis) – “Prieš kovai nacionalistinei tos ar kitos valdžios agitacijai su knygynų pagelba yra steigiami tam tikri “tautiniai” knygynai ...”⁹

4. Prieinamumo požymis:

“viešasis knygynas” (viešoji biblioteka) – “visiems prieinamas knygynas”.

Po ilgų klaidžiojimų sugrįžome prie termino “viešoji biblioteka”. Daugelį metų viešąsias bibliotekas vadino masinėmis.

5. Kiti požymiai:

“nemokamas knygynas” (nemokama biblioteka);

“nuolatinis knygynas” (stacionarinė biblioteka).

Mažas bibliotekas V. Biržiška vadina knygynėliais:

“keliaujantis knygynėlis” (kilnojamoji biblioteka);

“knygynėliai-automobiliniai” (autobiblioteka).

Taip pat randame ir kelis bibliotekų struktūrinių padalų pavadinimus:

“centralio knygynas”, “centralis apskričio knygynas” (centrinė biblioteka);

“skaitykla” (terminas nepasikeitęs);

“filija” (filialas).

Knygynų rūšių, jų struktūrinių padalų visumai pavadinti pavartotas terminas “knygynų tinklas”: “Praktiškai veikiant mums be abejo prisieis griebtis

⁶ Biržiška V. Apie knygas ir knygynėlius. Voronežas, 1918. P. 27.

⁷ Ten pat. P. 19.

⁸ Ten pat. P. 22.

⁹ Ten pat. P. 20–21.

paskutiniojo būdo (mintyje turėtas kilnojamųjų bibliotekų steigimas – S. D.), nes dar negreitai galima laukti plenotai įsteigtų knygynų tinklų”¹⁰.

Pavadinęs biblioteką knygynu, V. Biržiška jo darbuotojus vadina “knygyninkais”. Šis mūsų profesijos žmonių pavadinimas, mano galva, yra artimesnis, “šiltesnis” ir tuo laikotarpiu tikslesnis. Bet, deja, vėlesniais metais truputį pavartotas šis terminas nepriėjo ir mes likome bibliotekininkais.

Yra ir daugiau V. Biržiškos vartotų bendrųjų bibliotekininkystės terminų: “knygynų steigimas ir palaikymas” arba “užlaikymas”, “knygynų prieinamumas”, “knygynų išsiplėtojimas”, “knygynų statistika” ir kt. Jų detaliau neaptarsime. Bet ir tai, ką čia minėjome, rodo, kad V. Biržiška, parengęs ir išleidęs leidinį “Apie knygas ir knygynėlius”, buvo pirmasis asmuo, pavartojęs daugelį lietuviškų bibliotekininkystės terminų, padėjusių pradėti norminti lietuvių bibliotekininkystės kalbą. Vėlesniais metais jis dar daugelį kartų sugrįžo prie bibliotekininkystės terminų norminimo ir daugiausia nuveikė redaguodamas “Lietuvių enciklopediją” bei “XXVII knygos mėgėjų metraštį”.

Įteikta 1996 m. gruodžio mėn.

STANISLAVAS DUBAUSKAS

VACLOVAS BIRŽIŠKA – THE INITIATOR OF LITHUANIAN
LIBRARIANSHIP TERMINOLOGY

S u m m a r y

The article deals with the librarianship terms, that are used in V. Biržiška book “About books and bookstores”, published in 1918, Voronezh. The terms are grouped into clusters on book collection, cataloguing, library classification and others. The novelty and originality of terms is revealed. The main term “bookstore” is analysed in detail, each aspect of it is disclosed.

¹⁰ Ten pat. P. 23.